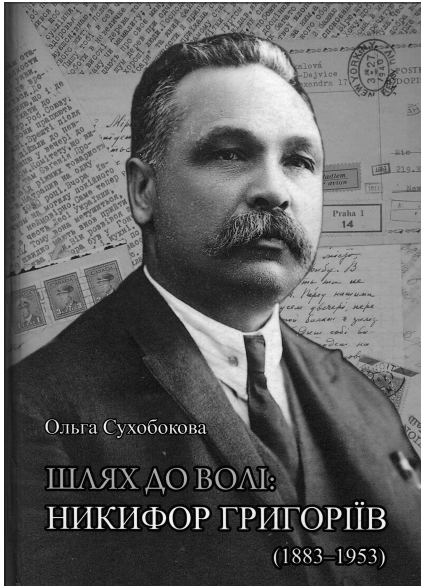

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Сухобокова О.

**Шлях до волі: Никифор Григорійв
(1883–1953). – К.; Вінниця, 2019. – 608 с.**

В українській історичній науці спостерігається активний розвиток біографістики, що вповні відповідає загальносвітовим тенденціям олюднення історії. Увага до особистості, яка досягла суспільно значущих результатів у своїй діяльності або вплинула на хід історії, цілком виправдана. Адже перенесення акцентів з узагальнених схем та наративів подієвої історії на її персональний вимір дозволяє глибше зрозуміти історичні процеси та явища, дослідити певні деталі й логіку їх розвитку.

Особливо актуальне звернення до постатей, які відіграли помітну роль в українському державотворенні, національно-визвольному русі ХХ ст. і його окремих етапах, дослідження яких зараз триває. Зокрема йдеться про період Української революції 1917–1921 рр., міжвоєнної й повоєнної політичної еміграції в Європі та Америці.

Саме до таких персоналій належить політичний і громадський діяч, суспільствознавець, публіцист Никифор Якович Григорійв (1883–1953 рр.), на долю якого випала участь у доленосних для українського народу подій і процесів першої половини ХХ ст. Поява узагальнюючого біографічного дослідження – монографії кандидатки історичних наук, доцентки Київського національного університету ім. Т.Шевченка Ольги Сухобокової – доволі вагомий (хоча, треба думати, ще не остаточний) підсумок нагромадження знань про цього діяча в українській і зарубіжній історіографії. Праця, що стала продовженням дисертаційного дослідження авторки, становить собою узагальнюючий цілісний біографічний нарис, де послідовно й максимально повно відтворюється життєвий шлях діяча.

Знайомство з біографією Н.Григорієва дозволяє краще зрозуміти той складний період та логіку діяльності цілого покоління борців за незалеж-

ність України. Унаслідок формування чітких національно-політичних поглядів і прагнення служити своєму народу син сільського вчителя став одним із лідерів українського національно-культурного руху на Поділлі початку ХХ ст. та активним учасником Української революції 1917–1921 рр., співзасновником потужного українського еміграційного осередку у Чехословаччині, керівником низки громадсько-політичних, освітніх і наукових організацій, періодичних органів та видавництв. А на початку Другої світової війни влився до третьої хвилі української еміграції за океан, яка завершила інституційне оформлення діаспори у США та Канаді. Водночас Н.Григоріїв був талановитим публіцистом, суспільствознавцем, просвітником за покликанням. Більшість його праць присвячено питанням побудови української держави, вітчизняній та всесвітній історії, політології, педагогіці тощо. Йому належить важлива роль у процесі ідейно-теоретичного обґрунтування і становлення національної державності.

За радянського періоду постать Н.Григорієва (як і багатьох інших діячів національного руху) набула в історичному дискурсі негативних конотацій, отримавши як головну характеристику політичне кліше «український буржуазний націоналіст», що на практиці означало подальше табування і спотворення, перекручення фактів біографії та загальних оцінок. Тому навіть його ім'я й науковий доробок, не кажучи вже про громадсько-політичну діяльність, до початку 1990-х рр. залишалися маловідомими навіть серед істориків. І лише після проголошення незалежності Україною та відкриття раніше засекречених архівів фахівці зацікавилися постаттю й напрацюваннями (насамперед в освітній галузі) Н.Григорієва. Однак процес дослідження йшов украй нерівномірно, переважно висвітлювалися лише окремі аспекти його діяльності, а тривале замовчування за радянських часів історії української національно-визвольної боротьби давалося взнаки й у 1990 – на початку 2000-х рр. Так, траплялися випадки, коли навіть поважні професійні історики плутали члена Української Центральної Ради, міністра освіти УНР Н.Григорієва з отаманом М.Григор'євим. При цьому результати вивчення його біографії не набули достатньої цілісності, виразно простежується суттєва нерівномірність висвітлення різних етапів життя, а громадсько-політична й культурно-просвітницька діяльність майже завжди розглядалися відокремлено.

Новизною авторського бачення О.Сухобокової стало те, що громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Н.Григорієва розглядається як цілісний комплекс заходів, спрямованих на побудову української держави й формування громадянського, демократичного суспільства на національній основі. Основну увагу дослідниця зосередила на його практичній діяльності як громадсько-політичного діяча, державника, просвітника, публіциста, зрештою одного з активних борців за українську незалежність.

Праця справляє приємне враження ґрунтовною аналітикою та використанням значного масиву джерел. Авторка здійснила колосальну роботу з пошуку та залучення до розгляду архівних матеріалів як в Україні, так і за її межами. У монографії використано матеріали понад 30 фондів центральних

архівів нашої країни, а також зарубіжних книгозбірень та документосховищ, зокрема Бібліотеки ім. В.Міяковського Української вільної академії наук у Нью-Йорку, Бібліотеки Карлтонського університету в Оттаві, Бібліотеки-музею осередку української культури й освіти у Вінніпеґу, родинного архіву Н.Григорієва в м. Потомак (штат Меріленд, США).

На основі цих джерел уперше всебічно розглянуто весь життєвий шлях Никифора Григорієва – від дитинства й до останніх днів життя. Увагу зосереджено на його практичній діяльності, становленні як особистості та громадсько-політичного діяча, який увійшов до проводу українського національного руху першої половини ХХ ст.: спершу, на початку століття, – культурно-просвітницького, потім, у 1917–1921 рр., – національно-революційного, зрештою – на еміграції.

Логічною видається запропонована О.Сухобоковою періодизація життя Н.Григорієва, що ґрунтується на головних етапах його діяльності, що збіглися з важливими віхами національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Саме на цій основі за проблемно-хронологічним принципом побудовано структуру монографії.

У першому розділі – «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження» – значну увагу авторка приділила аналізу процесу накопичення знань про життя та діяльність Н.Григорієва у зарубіжній, радянській і новітній українській історіографії. Як цілком слушно наголошує дослідниця, вагомим внеском у вивчення біографії Н.Григорієва стали напрацювання історикині Т.Бевз, котра присвятила йому дві монографії «Н.Я.Григорієв – політик і вчений» (Київ, 2002 р., 285 с.) та «Українська державність: ідеологія, політика, практика (система народоправства у теоретичних концепціях Н.Григорієва)» (Київ, 2004 р., 248 с.). Обидві праці засвідчили, що, з одного боку, тема має величезний потенціал, а з іншого – певну обмеженість у джерелах, що не дозволяло простежити весь життєвий шлях Н.Григорієва. Завдяки широкому залученню нових архівних джерел в Україні та США О.Сухобокова суттєво доповнила наявні в історіографії проблеми, уточнила й розширила низку положень своєї попередниці, а головне – відтворила цілком невідомі до того періоди та напрями діяльності Н.Григорієва.

Джерельну базу рецензованого дослідження складають передусім архівні документи. Авторці вдалося залучити до розгляду максимально широке їх коло в українських і зарубіжних архівах, віднайти практично всі опубліковані Н.Григорієвим праці, систематизувати їх. Хоча О.Сухобокова наголошує, що свідомо виносить за рамки розгляду аналіз наукової та публіцистичної спадщини, усе ж при розгляді діяльності й поглядів діяча вона звертається до його публікацій. Водночас, на нашу думку, праця виграла б, якби в окремому додатку було подано рубрикований перелік праць політика й науковця – за підрахунками дослідниці, відомо понад 250 лише опублікованих робіт Н.Григорієва.

Важливий і типовий для біографічних досліджень розділ, що присвячений формуванню світогляду, початкам громадської та просвітницької діяльності Н.Григорієва (1883–1916 рр.), ґрунтується на детальному вивченні

раннього періоду його життя, становленні особистості та формуванні світоглядних цінностей, які зумовили його подальшу діяльність. Так, завдяки автобіографічним працям героя книги визначено, що в 1904 р. він свідомо обрав життєвий шлях – служити своєму народові через поширення освіти, і зайняв чітку державницьку позицію в 1905–1907 рр.

Діяльність Н.Григорієва в початковий період мала культурно-організаційний та освітній характер і спрямовувалася на розвиток національного руху. У Бердичеві, Літині й Кам'янці-Подільському, де він учителював у 1904–1915 рр., його зусиллями постали філії київського Товариства грамотності, публічні бібліотеки, нелегальні українські освітні гуртки та курси. Згодом він очолив Товариство українських поступовців на Поділлі, що скеровувало всю національну культурну та громадську діяльність у регіоні. Тут почалася його успішна діяльність публіциста й літератора-просвітника, педагога, автора низки підручників з історії та оригінальної методики національно-патріотичного виховання.

У третьому розділі монографії простежено діяльність Н.Григорієва на різних етапах Української революції 1917–1921 рр. та проаналізовано його теоретичний і практичний внесок у становлення державності. Хоча цей період діяльності політика знайшов певне висвітлення у публікаціях дослідників революційної доби та біографії Н.Григорієва, однак саме в дослідженні О.Сухобокової вперше подано цілісний та досить детальний виклад його діяльності в означений період. Додалися й зовсім невідомі досі факти й сюжети, що проливають світло не лише на роль Н.Григорієва в тих чи інших епізодах революційного часу, а й суттєво доповнюють інформацію про них.

Авторка обґрунтовано відстоює тезу, що від початку революції Н.Григорієв постав як її активний учасник, публічний політик усеукраїнського масштабу та водночас теоретик національно-державного будівництва. Перелік його статусів та посад у цей період доволі промовистий – один із лідерів Української партії соціалістів-революціонерів, член Української Центральної Ради та Малої Ради, голова ради солдатських депутатів Київського військового округу, співорганізатор антигетьманського повстання, перший керівник Інформаційного бюро Армії УНР, а також міністр і товариш міністра освіти в урядах В.Голубовича (січень 1918 р.), Б.Мартоса (червень – серпень 1919 р.), І.Мазеши (серпень 1919 – травень 1920 рр.).

З огляду на дискусії в українській історіографії щодо ставлення провідних політичних партій соціалістичного спрямування до проблеми національно-державного статусу України та до більшовиків, актуальним є розкриття позиції Н.Григорієва як чільного діяча УПСР. Він відстоював суверенне право українського народу самостійно встановлювати бажаний суспільно-політичний і державний устрій. Українці негативно ставилися до російського шовінізму та більшовиків, називаючи їх найбільшими ворогами незалежності України. При цьому політик не розділяв соціально-економічний і національно-політичний аспекти суспільних перетворень, вважаючи їх однаково важливими, а основною функцією держави визначав реалізацію прав народу. Поряд із тим, на нашу думку, залучення до розгляду більшої кількості свідчень

і спогадів про Н.Григорієва його політичних опонентів у цей період додало об'ємності висвітлюваним подіям та політичним дискусіям.

Важливе місце в біографії Н.Григорієва належить насиченому празькому періоду, якому присвячено четвертий, найбільший за обсягом, розділ монографії. У ньому ретельно простежено діяльність Н.Григорієва в Польщі (листопад 1920 – травень 1921 рр.) та Чехословаччині (травень 1921 – жовтень 1938 рр.), розкрито його роль у політичному й культурному житті української міжвоєнної еміграції як співзасновника та керівника Закордонного комітету УПСР і низки інших громадсько-політичних організацій. Поряд із В.Винниченком та М.Шаповалом Н.Григорієв був одним із розробників концепції єдиного національного фронту на еміграції, в основу якої лягла ідея об'єднання українських національно-демократичних сил.

Найбільш перспективною з погляду консолідації українського проводу й усього світового українства Н.Григорієв уважав культурницьку та гуманітарну роботу. Саме з цією метою він разом зі М.Шаповалом створив у Празі найбільшу допомогову організацію для українських біженців – Український громадський комітет (1921–1925 рр.), а також навчальні заклади (Українська господарська академія, Український вищий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова) та національно-культурні й освітні осередки у Чехословаччині. Н.Григорієв був одним із засновників і директорів Українського соціологічного інституту у Празі, очолював Український національний музей-архів і Український робітничий університет.

О.Сухобокова детально проаналізувала наукову роботу Н.Григорієва в галузі історії й теорії держави, суспільно-політичної історії України, міжнародних відносин, соціології, політології, психології. Чи не вперше в дослідженні діяльності Н.Григорієва простежено його внесок у розвиток видавничої справи на еміграції, зокрема видавництва і часописів «Вільна спілка», «Нова Україна», «Трудова Україна», «Українська кореспонденція» та ін.

Варто віддати належне авторці монографії, котра, висвітлюючи діяльність Н.Григорієва у Чехословаччині, не лише звернулася до ще малодосліджених в українській історіографії напрямів роботи політичної еміграції, а й розширила окремі сюжети до ґрунтовних розвідок, опублікованих у фахових журналах. Зокрема в її статті «Празька група УПСР та створення Соціалістичної ліги Нового сходу» («Східноєвропейський історичний вісник», 2018 р., ч.6) аналізується спроба об'єднання національних соціалістичних сил народів колишньої Російської імперії для утворення союзу самостійних національних республік «краю» замість СРСР.

Особливий інтерес становить розділ, присвячений діяльності Н.Григорієва у США та Канаді (1938–1953 рр.), де розглядається найменш відомий останній період його життя та громадсько-політичної роботи. Залучення матеріалів так званого «Празького архіву», що нині зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в Києві, і документів з архівосховищ США й Канади, зокрема родинного зібрання Н.Григорієва, дозволило О.Сухобоковій детально висвітлити цей практично невідомий відтинок його біографії. У цей час він зосередився на викритті

злочинів радянської влади, на консолідації національних демократичних сил в еміграції для захисту інтересів українського народу, а також на виробленні програми українського визвольного руху у Другій світовій війні.

Через окупацію Чехословаччини і пряму загрозу для життя Н.Григоріїв 1938 р. емігрував до США, де продовжив активну діяльність. Зокрема в роки війни об'їхав майже всі канадські й американські міста з українськими громадами, де виступив із лекціями про національно-визвольний рух. А також агітував згуртуватися і спільними зусиллями сприяти визволенню України від загарбників, добиватися підтримки українського народу світовою демократією. Із цією метою в 1945 р. він створив у США український національно-демократичний осередок на базі своєї організації Союз трудової демократії й видавництва «Українська громадська пора», працював над створенням Українського наукового інституту в Америці та культурно-освітнього осередку на зразок празького. Значний внесок у боротьбу за незалежність України Н.Григоріїв зробив як перший директор української служби «Голосу Америки» (1949–1953 рр.). Зауважимо, що саме О.Сухобокова першою дослідила американський період біографії. До цього інформація про п'ятнадцять років його життя за океаном обмежувалася лише енциклопедичною згадкою про нього як про першого директора української служби «Голосу Америки».

Суттєвим здобутком стало те, що діяльність Н.Григорієва розглядається в контексті суспільно-політичних, національних і культурних процесів першої половини ХХ ст. в Україні та країнах, де він мешкав. А введений до наукового обігу значний масив джерел не лише розкриває участь Н.Григорієва в тих чи інших процесах та інституціях, але й доповнює інформацію про діяльність і значення цих організацій в українському національно-політичному та культурному житті.

Вдало підібрані рідкісні (а подекуди й унікальні) світлини доповнюють уявлення читача про особистість героя монографії, його родину, колег і знайомих, а також про його діяльність. Дуже вдалим рішенням стало вміщення фотокопій деяких документів із родинного архіву Н.Григорієва.

Отже, на наше переконання, рецензована монографія заслуговує на найвищу оцінку як ґрунтовне біографічне дослідження життя та діяльності історичної постаті та, поза сумнівом, стане у пригоді дослідникам новітньої історії України та української діаспори. Викладений тут фактичний матеріал цілком може бути використаний при підготовці узагальнюючих праць з означених проблем.

Олена Подобєд (Київ)